

Сергій Адамович (м. Івано-Франківськ)

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКА ПОЗИЦІЯ ГАЛИЧАН В ПЕРІОД РОЗПАДУ СРСР

Посилення сепаратистських тенденцій в СРСР у кінці 80-х рр., розгортання національно-визвольних процесів в Україні знайшли активне відображення на землях Галичини. Процеси демократизації і гласності призвели до виникнення в регіоні громадських і політичних організацій, які не були підконтрольні партійно-державним органам і боролися за незалежність України.

Національне відродження галичан і процес здобуття Україною незалежності отримали достатньо широке висвітлення в дослідженнях В.Литвина, О.Бойка, К.Бондаренка, Я.Грицака, І.Танчина. Автор статті ставить завдання проаналізувати реакцію галичан на дезінтеграційні процеси і національне пробудження в СРСР.

Сприйняття перебудовчих змін в Галичині, на думку відомого українського історика Я.Грицака, визначалися успадкованими ще з епохи Австро-Угорщини особливостями галицької автентичності. Захоплення галичан австро-угорським минулим, історик пояснює тим, що імперія Габсбургів виявилася за критеріями ХХ століття найстабільнішим режимом (політична влада в Східній Галичині після Першої світової війни змінювалася вісім разів) [1, с.270-271].

М.Рябчук визначає формотворчим чинником галицької ідентичності “міфологізовані уявлення про львівську “багатокультурність”, ідеалізований образ Цісаря і уявну приналежність до “Європи”, де ми завжди були і до якої мусимо повернутися” [2, с.200].

Менталітет жителів Західної України також включав ідею галицького месіанства для решти русифікованої України. На думку Я.Грицака, бути галичанином—“...означає бути вкрай знаціоналізованим, не лише свідомим своєї національної ідентичності, але й уважати її за центральну вісь, навколо якої крутиться весь твій світ. Галичанин, котрий дивиться на інший світ, міряє його відповідно до цієї норми” [1, с.275].

Ідеологічні підвалини галицького месіанізму були імовірно закладені вже в “Ukraina irredenta” Ю.Бачинського (1895), а відтак і до певної міри інституціалізовані під час Першої світової війни, у проголошенні незалежної України 30 червня 1941 р. у Львові та спорядженні похідних груп УПА на схід України і, зрештою, у створенні “Антибільшовицького блоку народів”, що мав боротися “за нашу і вашу свободу” в безнадійній повоєнній ситуації. Однак, по справжньому на роль “П’ємонту” Львів і Галичина стали заслуговувати в 50-60-ті роки ХХ століття через стрімке перетворення польського міста на українське (і україномовне), антирадянський рух опору та дисидентство в регіоні [2, с.197-198].

У перше післявоєнне десятиліття різниця в чисельності українців і росіян становила лише 10%, але в 1960-70-х роках масовий наплив мешканців навколишніх українських сіл, які вперто не хотіли переймати російсько-радянську культуру, рішуче переламав баланс на користь українців (79,1% у 1989 р.) [1, с.236].

Створені в кінці 80-х рр. ХХ століття націонал-демократичні організації Галичини отримали значну підтримку зі сторони населення регіону й ініціювали боротьбу за злам партійно-радянської владної системи та досягнення національного суверенітету. Майбутнє незалежної Української держави націонал-демократи та націоналісти бачили як механічне поширення своїх уявлень та ідеалів на всю територію України й на всі суспільні групи [3, с.3].

Відзначимо, що Львів у цей час був найменш російським містом у європейській частині СРСР, містом, яке за розміром перевищувало столиці прибалтійських республік і Молдавії і було менш русифікованим, ніж будь-яке з них. На думку Р.Шпорлюка, м. Львів і область в 1990-1991 рр. становили аномалію і рухалися в протилежному напрямку від решти областей республіки, але могли задавати темп і подавати приклад для західного регіону [4, с.325, 333].

Партійно-радянські органи уже на початку 1990 р. інформували ЦК Компартії України, що населенню Львівщини нав’язується ідея так званої

“галицької виключності”, тобто гіпертрофованого уявлення про значення Львова у збереженні української державності, культури, мови, розвитку європейської цивілізації [5, арк.92].

Націонал-демократичні лідери вважали Галичину полігоном, де відпрацьовувалася тактика дій боротьби за незалежність України. Так, під час мітингу на стадіоні у Львові 15 травня 1990 р. голова Львівської обласної ради В.Чорновіл заявив, що “доля України вирішується у Львові” [6, арк..5].

На березневих виборах 1990 р. до ВР УРСР і місцевих рад демократичні сили в Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях отримали більшість і перехопили у комуністів владні повноваження. Так, у Галичині опозиція отримала 43 із 46 місць до ВР УРСР, які розподілилися таким чином: 24 із 24 місць вона здобула у Львові, 11 із 12 – в Івано-Франківську і 8 з 10 – в Тернополі [7, с.441]. Це дозволило опозиції розпочати втілення в життя своїх програмових засад (впровадження національної символіки, релігійних та національних свят; зміни у питаннях власності і земельних відносин; відновлення прав греко-католицької Церкви; створення демократичних ЗМІ; розширення партійної багатоманітності і деідеологізація в усіх галузях суспільного життя; введення місцевого часу; визнання вояків УПА ветеранами).

Уже в березні-квітні 1990 р. перші сесії Львівської обласної, районних і міських Рад, за виключенням Мостиської, Нестерівської, Городоцької, Самбірської та Турківської райрад, прийняли рішення про український національний жовто-блакитний прапор і вивісили ці прапори на будинки виконкомів і місцевих Рад [8, арк.47].

Прокуратура УРСР, Міністерство юстиції УРСР, Верховний суд УРСР вносили до Президії Верховної Ради УРСР документи про порушення чинного законодавства в діяльності місцевих Рад народних депутатів західного регіону, але переважна більшість цих подань не розглядалася [8, арк.157].

Дедалі більшу небезпеку для партійно-радянського керівництва в західних областях України становила діяльність створених у 1990 р. Української республіканської партії, Української християнсько-демократичної

партії, Української селянсько-демократичної партії, НРУ та активізація роботи молодіжних і юнацьких громадських організацій – Спілки незалежної української молоді та Пласту [6, арк.4].

За підтримки органів влади здійснювалось усунення з керівних посад комуністів, давались прямі вказівки про проведення деполітизації та декомунізації трудових колективів, проводилась кампанія виведення партійних організацій за межі підприємств та установ. Це призвело до зниження організованості і дисципліни, активності комуністів, розгубленості значної частини з них, різкого скорочення кількісного складу обласних партійних організацій Західної України. Лише Івано-Франківська обласна організація КПУ з 1 січня 1990 р. по 1 січня 1991 р. втратила 10718 чоловік або 18,7 % особового складу [9, арк.1]. За цей же час чисельність парторганізацій в Львівській області скоротилася на 27,6%, а в Тернопільській – на 10,3% [10, арк.44].

Спеціальні кореспонденти газети “Правда” у репортажі за результатами поїздки західними областями України восени 1990 р. писали: “Сьогодні в Івано-Франківській області бути комуністом зовсім не просто. Деякі розгубилися, а інші міняють “колір віри не заради Ісуса, а заради хліба куса” [11, с.3]. Крім того, за визначенням компартійних керівників “тверді принципові позиції” втрачали ряд місцевих засобів масової інформації, зокрема Львівське телебачення і ряд друкованих видань [6, арк.5].

18 квітня 1991 р. державно-партійна номенклатура з метою протидії демократичним силам обнародувала спільну Заяву ЦК КПУ, Президії Верховної Ради, Ради Міністрів УРСР. У ній влада західних областей України звинувачувалася в спекуляціях на національних, релігійних почуттях людей, нав’язуванні ідеї “галицької автономії”, розгортанні широкомасштабної кампанії проти КПУ, підбурюванні молоді до відмови від служби в Радянській Армії [12, с.143].

Ця заява викликала бурхливу реакцію населення у західному регіоні [13, арк. 2-3, 5, 66-67, 98-99, 101]. Так, у заяві Івано-Франківської облради у відповідь на цей документ зазначалось: “Обзиваючи народних обранців

екстремістами, зводячи на них брудні наклепи, автори заяви чинять якраз те, в чому силкуються звинуватити депутатів. Саме ця заява, антиконституційні випадки її авторів проти законної влади “дестабілізують ситуацію” [14, с.16]. Підписанти зазначали, що про автономію “ми вперше довідалися із заяви в пресі, тому вважаємо, що вона нав’язується нам якраз ЦК КПУ, Президією Верховної Ради та Радою міністрів УРСР” [8, арк. 58-60].

Крім того, галицькі націонал-демократи розгорнули активну національно-просвітню працю в східних та південних областях України. Бажання галичан нав’язати співвітчизникам за Збручем своє бачення мовної проблеми і державної політики пояснюються значно більшою вагою в житті західних українців духовних цінностей [15, с.239].

Так, за даними Міністерства внутрішніх справ УРСР, лише політичним проводом Тернопільської крайової організації Народного Руху України з січня 1991 р. організувалися поїздки груп людей чисельністю по 100-150 осіб у східні області України для проведення агітаційної роботи серед населення [16, арк..1]

Просвітницькі заходи західноукраїнської інтелігенції на Сході і Півдні України у багатьох випадках ініціювалися як етнографічні та історико-культурні акції і присвячувалися до річниць відомих подій української історії. Зокрема, з ініціативи Народного Руху України, Товариства української мови ім.Т.Г.Шевченка, Московського товариства української культури “Славутич” і українського молодіжного клубу м. Москви з 4 липня по 25 серпня 1990 р. в республіці був проведений культурологічний похід “Дзвін-90”, який завершився в м. Каневі Черкаської області святом єдності народу України. В акції взяли участь 600 осіб, які прибули автобусами з Івано-Франківської, Тернопільської, Київської, Черкаської, Чернігівської областей і м. Києва [5, арк.171].

Для єднання української нації опозиційні сили на початку 90-х рр. ХХ ст. використовували святкування дня злуки ЗУНР і УНР 22 січня 1919 р. У цей день націонал-демократи організовували символічний “живий ланцюг”

єднання за маршрутом Івано-Франківськ – Львів-Київ. Так, лише у Рівненській області, де опозиційні настрої не були настільки домінуючими як у Галичині, участь у “живому ланцюгу” взяли 8,5 тис. осіб [5, арк. 34].

Пропагандистську діяльність здійснювало навіть львівське Російське культурне товариство імені академіка А.Сахарова, яке ставило перед собою завдання розповісти на Сході про відсутність утисків проти росіян і що українське відродження є гуманним демократичним процесом [17, с.2].

Однак партійно-державні органи східних і південних областей чинили всілякі перепони агітації, не завжди діяльність галичан отримувала підтримку зі сторони населення. Наприклад, в кінці серпня 1990 р. президія Миколаївської обласної ради прийняла рішення про недопущення дій політизованих організацій з інших регіонів, які сприяють “дестабілізації внутрішньополітичних обставин в області”, посилаючись на їх “хуліганські дії” [18, с.45].

Національні антикомуністичні угруповання, що проводили національно-освідомлюючу роботу в східних областях України, на XVII з’їзді Компартії України в грудні 1990 р. були розцінені як такі, що “являють собою сьогодні найбільшу небезпеку для суспільства, для збереження територіальної цілісності республіки, для утвердження її державного суверенітету”. Водночас, як засвідчили виступи перших секретарів обкомів КПУ: Чернігівського – В.Лісовенко, Житомирського – В.Федорова, Одеського – Р.Боделана, натиск “галицьких емісарів” отримував все більш “рішучий спротив” [19, с.3].

Не результативність агітації жителів східних і південних областей базувалися на тому, що “галицькі десанти”, за словами відомого українського письменника Р.Іваничука, поширювали національні ідеї як місіонери, домагалися “насильного їх втілення в тих регіонах України, де національна свідомість стоїть нижче” [20, с.2]. Голова Івано-Франківської облради М.Яковина, даючи оцінку спробі “демократичного бліцкригу”, закликав галичан позбутися стереотипів і штампів, відійти від міфологічних однозначних, лінійних форм свідомості, які здатні навіть “стосунки між рідними братами звести до позиції “свій-чужий” [21, с.2].

Ситуацію загострювала поява в демократичній пресі окремих радикально-націоналістичних статей, що давали підстави Компартії стверджувати про розпалювання національної ворожнечі в західноукраїнському регіоні і утиски комуністів. У цьому відношенні показовою є стаття Р.Ковалю “Чи повинні українці дбати про добробут росіян”, що була надрукована в газеті Рівненської міськради “Рівне”. Зміст статті зводився до того, щоб заставити росіян відчувати себе гостями, яким “уже час вертати до своєї спліснявілої домівки” [22, с.1; 23, арк.155].

Такі дії опозиційної влади значно загострили взаємовідносини між регіоном та офіційним Києвом, який вважав західноукраїнський чинник джерелом дестабілізації та сепаратизму [24, с.11]. До того, ж загальносоюзні та республіканські партійно-державні структури розгорнули в засобах масової інформації широкомасштабну кампанію з дискредитації дій галицьких обласних Рад, формували уявлення, що “на Заході – самі різуні, ненависники інших національностей” [20, с.2].

Загальносоюзна преса поширювала міф про прагнення Західної України до створення своєї окремої держави, а той приєднання до Польщі [25, с.2]. Так, в центральній партійній газеті “Правда” з’явилися повідомлення, що націонал-демократична влада західноукраїнських областей закликає до відокремлення Західної України від Східної [11, с.3].

Опозиційні органи влади в західних областях України пов’язувалися зі згортанням демократії. Зокрема, спеціальний кореспондент газети “Правда” у репортажі за 17 жовтня 1990 р. писав: “Нинішні дії деякої частини керівників Руху і Народної Ради дуже вже змахують на удавку, яку вони приготувалися накинути на шию демократії” [26, с.3].

14-18 лютого 1991 р. аналітична група відділу національної політики ЦК КПРС провела на рівні експертних оцінок соціологічне дослідження в Західній Україні. Його результати показали, що в Галичині підтримка незалежності України значно сильніша, аніж в інших областях [27, арк.5-22].

Така особливість позицій жителів галицьких областей засвідчила значно вищий рівень національної свідомості і політичної консолідованості.

Проте консервативні сили отримали додаткові можливості для критики дій демократичних органів влади внаслідок зростання кризових явищ в економіці краю. Так, обсяг промислового виробництва за 5 місяців 1991 р. зменшився у Львівській області на 5,8%, Тернопільській – на 5,5%; Івано-Франківській – на 4,7%, проти 4,7% в середньому по республіці. Зменшилося поголів'я всіх видів худоби і птиці [28, арк. 24].

В умовах становлення демократичної влади в Галичині також траплялися випадки волюнтаризму, коли керівника змітав натовп, який діяв начебто від імені трудового колективу [29, с.4].

Крім інформаційної війни, опозиційні області зазнали також економічної блокади зі сторони прокомуністично налаштованої центральної влади. Значне занепокоєння республіканських органів влади викликала ухвала Львівської облради “Про політичну ситуацію на Львівщині і захист демократії” від 29 листопада 1990 р. Згідно неї створювався Комітет громадянської згоди, а його голові В.Чорноволу за виняткових обставин (насильницькі дії щодо органів влади, демократичних рухів і організацій; введення військового стану чи підписання проти волі народу союзного договору), тимчасово надавалося право приймати рішення від імені облради [8, арк.254-255].

З різкою критикою факту появи Комітету громадянської згоди виступили загальносоюзні органи преси [30]. Пункти ухвали викликали активні дискусії і суперечливі оцінки депутатського корпусу та керівництва республіки. Політики вбачали у документі грубе порушення положень Конституції УРСР, яка проголошувала, що влада належить тільки радам народних депутатів. В підсумку українські парламентарії прийняли рішення повернути ухвалу Львівської облради на перегляд і провести переговори між Президією ВР УРСР і керівництвом облради [31, с.3,6].

Практика зміни місцевими радами діючого законодавства у західному регіоні республіки була доволі поширеним явищем. Її підґрунтям, як відзна-

час О.Бойко, було поєднання законодавчого радикалізму з наївним правовим романтизмом, суть якого полягала у вірі, що достатньо того чи іншого рішення місцевої ради для зміни правового поля на окремо взятій території області, району, міста чи села. Виправдовуючи правовий нігілізм колег-демократів, М.Яковина зазначав, що “деякі союзні закони суперечать законам республіки, нормам міжнародного права, здоровому глузду врешті-решт” [12, с.141].

Так, на сесії Тернопільської міськради було ухвалено “Перший універсал міської Ради народних депутатів про владу”, що проголошував раду “вищим органом державної влади на підлеглий території, який може приймати рішення у відповідності з вимогами часу, хоча вони і не узгоджуються з “застарілими законами СРСР та УРСР”. Відзначимо, що лише за перше півріччя 1990 р. новообраними радами було ухвалено понад 600 незаконних правових актів, більшість з яких до кінця року, незважаючи на протести прокурорів, не було скасовано [12, с.141, 158-159].

Розбіжності між Галичиною і рештою України посилювалися через відмінне ставлення до референдуму щодо Союзного договору. Так, Львівська облрада на початку лютого 1991 р. прийняла ухвалу “Про збереження політичної стабільності в області і ставлення до референдуму щодо Союзного договору”, в якій звернулася до ВР УРСР з вимогою не проводити референдум до прийняття нової Конституції і створення суверенної правової держави. До того ж облрада звернулася з проханням до ВР УРСР розглянути питання про незаконність санкціонованого загальносоюзною постановою від 29 грудня 1990 р. введення в містах України військового режиму і запропонувала трудовим колективам області для боротьби із злочинністю організувати народні (робітничі) дружини [32, с.1].

В умовах економічної і політичної блокади влада опозиційних областей розпочала координувати свою діяльність. Існувала домовленість про співпрацю між областями, яка виражалася у майже щоденному взаємному інформуванні про ситуацію, в утворенні спільних виробництв та обміні товарами, спільному реагуванні на урядові укази [33, с.3].

Уже під час в доповіді голови Львівської облради на сесії від 29 листопада 1990 р., виступах окремих депутатів постійно нав'язувалась ідея Галицької федерації, розробки “нової територіально-організаційної форми співпраці областей Західної України”. Львівським демократам пропонувалось визначитися зі зближенням з Волинською та Рівненською облрадами, зазначалось, що “львівського месіанства” з нетерпінням чекає Східна Україна [8, арк.254].

Спроби координації праці органів влади трьох західноукраїнських областей значною мірою ініціювалися головою Львівської облради В.Чорноволом, який мав всі підстави вважати себе регіональним лідером і був прихильником федеративного устрою України. Однак, як відзначав сам В.Чорновіл, галичани, попри існування в минулому ЗУНР, вищий, ніж у цілому по Україні рівень національної свідомості і організації, насторожено сприйняли ідею федеративного устрою України в майбутньому [34, с.3].

У підсумку інтеграційна діяльність західноукраїнських політиків спричинилася до скликання 16 лютого 1991 р. у Львові у приміщенні театру опери та балету спільної сесії облрад Івано-Франківської, Тернопільської і Львівської областей, яку назвали Галицькою асамблеєю. На сесії було обговорено два питання: “Загальна концепція економічної співпраці в регіоні” та “Про політичну ситуацію в регіоні і Всесоюзний референдум” [35, с.1].

Особливої політичної ваги Галицькій асамблеї надало також широке представництво депутацій – від Рівненської, Волинської, Чернівецької, Житомирської і Вінницької областей, делегатів демократичних громадсько-політичних організацій із Москви, Закарпаття, Одеси, Чернігова, Черкас та інших областей [36, с.1-2; 37, арк.104].

В.Чорновіл в день зібрання спільної сесії в інтерв'ю газеті “За вільну Україну” серед причин об'єднання назвав “жорстку розгнудану кампанію, яка ведеться проти Галичини комуністичною пресою республіки і союзного рівня”, невизначеність статусу України як країни і потребу заявити на міжобласному рівні про територіальну недоторканість України і спроби економіч-

ної блокади. Головний результат сесії політик вбачав у створенні міжобласної структури для економічного і політичного об'єднання краю [38, с.1].

Проявом прагнення західноукраїнських політиків зберегти єдність країни стала прийнята на асамблеї ухвала "Про єдність українських земель" (під час голосування утрималося лише по 2 депутати від Івано-Франківської та Львівської областей). У ній галичани засудили "будь-які намагання порушити територіальну цілісність України" [37, арк.109].

Невдача заколоту ДКНС і проголошення Акту незалежності України 24 серпня 1991 р. створила реальні підстави для досягнення Україною незалежності. В цих умовах галицькі націонал-демократи зосередили сили на всеукраїнській політиці, що стало найкращим свідченням соборницьких устремлень галичан.

Отже, ідея галицького месіанства стала визначальним фактором у сприйнятті жителями Галичини змін в умовах розпаду СРСР. Якщо для більшості населення Української РСР перебудова і процеси розпаду країни супроводжувалися розгубленістю і очікуванням невідомого, то для галичан розпад СРСР став шансом реалізувати своє бачення майбутнього і нав'язати свій проект державотворення. Західні українці, базуючись на національно-визвольних традиціях, розпочали впровадження національної символіки, релігійних та національних свят; ініціювали зміни у питаннях власності і земельних відносин; відновили права греко-католицької Церкви; створили демократичні ЗМІ; розширили партійну багатоманітність і деідеологізували суспільне життя.

Зміни в західних областях України супроводжувалися порушенням місцевими органами влади чинного законодавства, що виправдовувалося антигуманним характером радянських законів і потребою побудови національної держави, а також спробами поширити власне бачення майбутнього через просвітні десанти для населення Сходу і Півдня України. У своїй впевненості у правильності бачення змін галичани готові були зберегти, українську державність хоча б у рамках західноукраїнських областей. Проте проголошення

24 серпня Акту незалежності України дало можливість розгорнути державо-творчу діяльність на всю країну.

1. Грицак Я. Страсті за націоналізмом. Історичні есеї.—К.: Критика, 2004.—344 с.
2. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. — К.: Критика, 2003. — 336 с.
3. Шумлянський С. Розкол України як віртуальна реальність // Критика. — 2002. — листопад. — С.2-5.
4. Шпорлюк Р. Імперії та нації / Пер. з англ. — К.: Дух і Літера, 2000. — 354 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі—ЦДАГО України), ф.1, оп.32, спр.2872.—190 арк.
6. ЦДАГО України, ф.1, оп.11, спр.2166. —7 арк.
7. Басай В., Адамович С. Проблема соборності в діяльності Галицької асамблеї // Україна соборна: Зб. наукових статей. — Київ, 2005. — Вип.2. — Ч.3. — С.441-450.
8. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2751. —266 арк.
9. Державний архів Івано-Франківської області (далі — ДАІФО), ф.П-1, оп.1, спр.5625. —18 арк.
10. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5616. —219 арк.
11. Головенко А., Ястребцов Г. Карпаты — горы крутые. // Правда. — 1990. — 9 октября. — С.3.; 12 октября.—С.3.
12. Бойко О.Д. Україна в 1995 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. — К.: ІПіЕНД, 2002. — 306 с.
13. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2764. —196 арк.
14. Адамович С. Проблема соборності в процесі національно-демократичного відродження Галичини у кінці 80-х—на початку 90 х рр.. ХХ ст. // Визвольний шлях. — 2006. — №1. — С. 4-33.
15. Попов А. Галицкие националисты и восточные конформисты // Ї. Незалежний культурологічний часопис. — 2002. — №23. — С.236-239.
16. ЦДАГО України), ф.1, оп.32, спр.2907. —166 арк.
17. Сергеев М. Російський материк у Львові. // За вільну Україну. — 1991. — 6 лютого. — С.2.
18. Кобута С. Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988 – 1991 рр.) // Галичина. — 2001. — №7. — С.34-47.
19. Одинец М., Тихомиров И. На трудных рубежах // Правда. — 1990. — 19 декабря. — С.3.

20. Іваничук Р. Не будьмо “малоросами”. // За вільну Україну. – 1991. – 5 лютого. – С.2.
21. Яковина М. Мусимо досягти політичного консенсусу. // За вільну Україну. – 1991. – 26 лютого. – С.2.
22. Коваль Р. Чи повинні українці дбати про добробут росіян? // Рівне. Видання міської Ради народних депутатів. – 1991. – 27 липня. – С.1.
23. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5639. –165 арк.
24. Кобута С.Й. Суспільно-політичні процеси в західному регіоні України (1988-1999 рр.). Автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Чернівці, 2001. – 19 с.
25. Братунь Р. Час припинити війну проти народу Західної України // За вільну Україну. – 1991. – 25 січня. – С.2.
26. Дрозд В. Удавка. Что происходит во Львове... // Правда. – 1990. – 17 октябрю. – С.3.
27. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5629. –83 арк.
28. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр.5562. –26 арк.
29. Давимука С. А за синами йдуть батьки...// Голос України. – 2004. – 11 грудня. – С.4.
30. Лысюк А. “Эрзац-идеал львовской выделки” // Рабочая трибуна. – 1991. – 5 марта.
31. Краслянский А. Підміна влади, а не підміна понять // Голос України. – 1991. – 29 січня. – С.3, 6.
32. /За вільну Україну. – 1991. – 16 лютого. – 16 лютого. – С.1.
33. Мелінишин Б. Про діяльність Рад і депутатську роботу // Галичина. – 1991. – 2 лютого. – С.3.
34. Чорновіл В. Компартія фактично існує // Літературна Україна. – 1991. – 19 вересня. – С.3.
35. Шляхтич В. Не відокремлюватися, а єднатися // Прикарпатська правда. – 1991. – 19 лютого. – С.1.
36. Галицька асамблея // Галичина. – 1991. – 19 лютого. – С.1-2.
37. ЦДАГО України, ф.1, оп.32, спр.2899. –252 арк.
38. За вільну Україну. – 1991. – 16 лютого. – 16 лютого. – С.1.